

ФІЛОСОФІЯ СВІДОМОСТІ ДЕВІДА ЧАЛМЕРСА

А.Ю. Леонов

Сучасна філософія свідомості має яскраво виражений міждисциплінарний характер. Широке коло теоретичних та прикладних дисциплін опікується проблемою свідомості в тих чи інших її аспектах: психологія, нейронаука, когнітивна наука, штучний інтелект, комп'ютерна наука й навіть робототехніка. Узагальнюючи результати і досягнення окремих наук, філософія свідомості намагається дати відповідь на цілу низку проблемних питань, зокрема: Що таке свідомість? Яким є відношення між мозком та свідомістю? Чи існує свобода волі? Чи може машина мислити? Що відбувається, коли ми бачимо кольори та чуємо звуки? Концептуальний філософський аналіз зосереджується на таких явищах як суб'єктивний досвід, сприйняття, інтелект, емоції та роль ментального у фізичному універсумі, пропонуючи найрізноманітніші підходи до вирішення зазначених питань [12]. В статті пропонується загальний огляд концепції філософії свідомості одного з видатних сучасних дослідників у цій галузі — австралійського філософа Девіда Джона Чалмерса¹.

1. Легкі та важка проблема свідомості

Що таке свідомість? Для Девіда Чалмерса свідомість є найбільш знайомою річчю у світі й разом з тим, найбільш загадковою.

Немає нічого ближчого, що ми знаємо безпосередньо, ніж свідомість, але далеко не ясно, як її примирити із усім іншим, що нам відомо. Чому вона існує? Що вона робить? Як вона може взагалі виникати із пишкватової сірої матерії? Ми знаємо свідомість набагато ближче, ніж решту світу, але ми розуміємо решту світу набагато краще, ніж ми розуміємо свідомість [11, с. 3].

Але це не той вид загадковості, який стверджує, що проблема занадто важка для нашого обмеженого розуму і ми є «когнітивно закритими» відносно цього феномену, й відтак відхиляє будь-які спроби пояснити свідомість та свідомий досвід, посилаючись на те, що у нас надто обмежені пізнавальні спроможності для цього [6, с. 136]. Навпаки, Чалмерс сподівається на успішне розв'язання проблеми свідомості й вже з першої сторінки своєї програмної статті пропонує «поглянути їй прямо в очі» [6, с. 121].

Не існує однієї-єдиної проблеми свідомості. «Свідомість» — це нечіткий термін, що стосується багатьох різних феноменів. Кожен з цих феноменів потребує пояснення, але деякі піддаються йому легше, ніж інші, тому для початку, буде корисним розділити проблеми, пов'язані зі свідомістю, на «легкі» і «важкі» [6, с. 122].

Легкі та важка проблема свідомості. Вихідним пунктом концепції Девіда Чалмерса є поділ проблем свідомості на «легкі» та «важку». Заявлено про це було в 1994 році на відомій Тусонській конференції, а опубліковано в його програмній статті 1995 року «Лицем до лица з проблемою свідомості».

Легкі проблеми свідомості — це ті, які, здається, безпосередньо піддаються стандартним методам когнітивної науки, коли феномен пояснюється у термінах обчислювальних або нейронних механізмів. Важкі проблеми — ті, які, здається, не піддаються таким методам [там само].

Легкі проблеми свідомості включають ті, що стосуються пояснення таких когнітивних феноменів як здатність розрізняти, класифікувати та реагувати на зовнішні подразники; поєднання в єдине ціле інформації з боку когнітивної системи; звітність (reportability)² ментальних станів; здатність системи мати доступ до власних внутрішніх станів; концентрація уваги; обдуманий контроль поведінки; різниця між неспанням і сном [6, с. 121].

Справді ж, на думку Чалмерса³, *важкою проблемою свідомості*⁴ є проблема досвіду. Під досвідом мається на увазі суб'єктивний аспект свідомості, або, як відзначив Нагель, *дещо, що означає (something it is like)*⁵ бути свідомим організмом [14].

Каталог свідомих досвідів. Говорячи про свідомий досвід, Чалмерс виділяє такі його окремі компоненти: зорові досвіди, слухові досвіди, дотикові досвіди, нюхові досвіди, смакові досвіди, досвіди гарячого і холодного, біль. Також, говорячи про свідомий досвід, він апелює до таких його складових як ментальна образність, свідоме мислення, емоції відчуття власного Я. Як пише Чалмерс, «при вирішенні

філософських загадок, пов'язаних із свідомим досвідом, просте відчуття кольору ставить такі ж ґрунтовні проблеми, як і досвід хоралу Баха» [11, с. 11].

Чалмерс зазначає, що синонімами терміну «свідомість», на його думку, мають бути такі поняття: «досвід», «кваліа», «феноменологія», «феноменальний», «суб'єктивний досвід» і «те, що означає».

Крім граматичних розбіжностей, розбіжності між цими термінами є переважно тонкими матеріями додаткових значень. «Бути свідомим», у цьому смислі, є чітко синонімічним «мати кваліа», «мати суб'єктивний досвід» і т. д. Будь-які відмінності у класі позначених феноменів є незначними [11, с. 6].

Отже, говорячи про свідомість, Чалмерс говорить саме про суб'єктивну якість досвіду: *те, що означає бути когнітивним агентом*.

Згідно з Чалмерсом, «легкі проблеми» є легкими саме тому, що вони стосуються пояснення когнітивних *здатностей* і *функцій*. Щоб пояснити когнітивну функцію, нам треба лише визначити механізм, спроможний виконати цю функцію. Для такого роду пояснення добре підходять методи когнітивної науки, як і для легких проблем свідомості загалом. На противагу цьому, важка проблема є важкою саме тому, що вона не є проблемою, яка стосується виконання функцій. На думку Чалмерса, проблема залишається й тоді, коли виконання всіх відповідних функцій здобули пояснення. (Варто зауважити, що поняття «функція» використовується не у вузько-телеологічному смислі чогось, що система спроектована зробити, а у більш широкому смислі будь-якої каузальної ролі у продукуванні поведінки, яку система могла б виконувати [6, с. 125].) Такі питання, як «Чому каузальна роль виконується?» і «Чому феноменальна якість є наявною?» — це два цілком різні питання. Функціоналістський аналіз заперечує відмінність цих питань, саме тому він і виявляється незадовільним [11, с. 15]. Згідно з Чалмерсом, те, що робить важку проблему важкою та майже унікальною, є те, що вона виходить за рамки проблем, які стосуються виконання функцій, адже все одно може залишитись без відповіді таке додаткове питання: *Чому виконання цих функцій супроводжується досвідом?* На думку Чалмерса, пояснення функцій залишає це питання відкритим. Чому вся ця обробка інформації не відбувається «напотемки», без будь-якого внутрішнього відчуття?⁶ Але варто зауважити, що Девід Чалмерс не виключає того факту, що свідомість все-таки виконує якусь когнітивну функцію чи роль. Відтак, саме пояснення свідомості має виходити за рамки функціонального пояснення, оскільки «не існує жодної когнітивної функції, про яку ми можемо сказати наперед, що

пояснення цієї функції автоматично пояснить досвід» [6, с. 126]. Згідно з Чалмерсом, досвід є найбільш очевидним аспектом нашого ментального життя і тому він є центральним фактом, котрий має пояснити будь-яка теорія свідомості [6, с. 131].

Факти про досвід не можуть бути автоматичним наслідком будь-якого фізичного пояснення, оскільки, в принципі, можливо, щоб будь-який наявний процес міг існувати без досвіду, [...] не можна отримати пояснення свідомого досвіду недорогою ціною [6, с. 134].

2. Феноменальне та психологічне поняття психіки

В основі цього розрізнення лежать два відмінних поняття розуму, або психіки⁷. По-перше, це *феноменальне* поняття психіки як свідомого досвіду і, відповідно, поняття ментального стану як такого, що *свідомо* переживається. На думку Чалмерса, «цей аспект психіки найбільш спантеличує, ... але він не вичерпує ментального» [11, с. 11].

Друге поняття — це *психологічне* поняття психіки. Це поняття психіки утворює каузальну та пояснювальну основу поведінки. В цьому смислі стан є ментальним, якщо він відіграє певну каузальну роль у продукуванні поведінки і тут «неважливо, чи має ментальний стан свідому якість, чи ні. Що дійсно має значення — це та роль, яку він відіграє у когнітивній структурі» [там само].

Згідно з феноменальним поняттям, психіка характеризується тим, як вона *відчувається*; згідно з психологічним поняттям, психіка характеризується тим, що вона *робить*. Концептуальне розрізнення цих понять полягає в тому, що все, що означає для стану бути феноменальним — це відчувати себе певним чином, а все, що значить для стану бути психологічним — це відігравати належну каузальну роль. І ці поняття не слід змішувати. При першому наближенні, феноменальні поняття мають справу з аспектами психіки з точку зору першої особи, а психологічні поняття мають справу з аспектами психіки з точки зору третьої особи [11, с. 16].

Згідно з Чалмерсом, психологічне і феноменальне разом вичерпують ментальне, й тому психологія та феноменологія разом утворюють центральні аспекти психіки [11, с. 16, 22]. У зв'язку з розрізненням психологічної та феноменальної психіки, Чалмерс стверджує і про свого роду дві психофізичні проблеми: легку та важку. Пов'язано це з тим, що психологічні аспекти психіки ставлять багато технічних проблем перед когнітивною наукою, і певну кількість цікавих складних завдань перед філософським аналізом, але вони не ставлять ніяких глибоких

метафізичних загадок. Наприклад, питання на кшталт «Як фізична система могла би бути таким видом речі, яка могла би *научатися*⁸, чи такою, яка могла би *пам'ятати?*» не має такої ж цінності, як відповідне питання про відчуття, чи про свідомість взагалі. У зв'язку з цим, всі психологічні проблеми є серйозними проблемами, але вони мають характер скоріше складних задач, ніж загадок [11, с. 24].

Найважчою частиною психофізичної проблеми є таке питання: *Як фізична система могла би породжувати свідомий досвід?* Чалмерс пропонує розкласти зв'язок між фізичним і свідомим досвідом на дві частини: зв'язок між фізичним та психологічним і зв'язок між психологічним і феноменальним. Оскільки у нас вже є доволі хороша ідея про те, яким чином фізична система може мати психологічні властивості (наприклад, навчіння), то можна вважати, що психологічна частина психофізичної проблеми є частково вирішеною. Але залишається додаткове питання про те, як і чому ці психологічні властивості супроводжуються феноменальними властивостями: наприклад, чому все це подразнення й реакція, пов'язані з болем, супроводжуються досвідом болю? Услід за Якендоффом [15], Чалмерс веде мову про *психологічну проблему* (the mind-mind problem):

Звичайні фізичні пояснення залишають нас в межах психологічної психіки. Але зв'язок між психологічною психікою і феноменальною психікою залишається недостатньо зрозумілим [11, с. 25].

Отже, розуміння зв'язку між психологічним і феноменальним, на думку Чалмерса, є вирішальним для розуміння свідомого досвіду.

Психологічна та феноменальна свідомість. Поряд з психологічною та феноменальною психікою, психологічними та феноменальними властивостями, Чалмерс також виділяє і два види свідомості: феноменальну та психологічну. *Феноменальна свідомість* означає просто виконувати деяку феноменальну *якість*. Це є ключовим смислом «свідомості», чи, принаймні, таким, який становить головні проблеми, що потребують пояснення. *Психологічна свідомість* зазвичай, відноситься до таких психологічних властивостей, як неспання, інтроспекція, звітність, самосвідомість, увага, обдуманий контроль, знання.

Свідомість і сприймання. Чалмерс також виділяє психологічну властивість, яка безпосередньо пов'язана з самим досвідом, чи з феноменальною свідомістю. Він пропонує називати цю властивість «*сприйманням*» (awareness)⁹. Сприймання є найбільш загальною назвою психологічної свідомості, і тому є чітко функціональним поняттям. Згідно з Чалмерсом, «всюди, де є феноменальна свідомість, там, зда-

ється, є і сприймання. [...] Той факт, що будь-який свідомий досвід супроводжується сприйманням, встановлюється завдяки тому факту, що свідомий досвід є *звітним*» [11, с. 28].

3. Супервенція

Девід Чалмерс визначає свою позицію стосовно свідомості таким чином:

Натуралістичний дуалізм. Свідомість природно залежить від (supervenes on¹⁰) фізичного¹¹, але не залежить логічно чи «метафізично» [11, с. 162].

Для Чалмерса поняття супервенції є центральним поняттям в його базовій структурі пояснення свідомості. Поняття супервенції застосовується передусім для того, щоб прояснити ідею редуктивного пояснення, яке не є «вичерпним та всеохоплюючим» поясненням [11, с. 43]. Згідно з Чалмерсом, поняття супервенції покликано надати об'єднуючу структуру відносин залежності між низькорівневими та високорівневими фактами в сфері свідомого досвіду.

В цілому, *супервенція є відношенням між двома множинами властивостей*: В-властивості — інтуїтивно високорівневі властивості — й А-властивості, які є більш базовими низькорівневими властивостями. Відповідні А-властивості — це, як правило, *фізичні властивості*: або такі фундаментальні властивості, які залучаються завершеною фізичною теорією (наприклад, маса, заряд, просторово-часова позиція; властивості, які характеризують розподіл різних просторово-часових полей, прояв різних сил і форму різних хвиль; і т. д.) [11, с. 32-33]. А-факти та В-факти про світ є фактами стосовно виконання та розподілу А-властивостей і В-властивостей. Отже, фізичні факти про світ охоплюють всі факти про виконання фізичних властивостей всередині просторово-часового континууму. Варто зауважити, що фізичні факти світу включають його базові фізичні закони.

Основою для визначення поняття супервенції є таке означення:

В-властивості залежать від (supervene on) А-властивостей, якщо немає ніяких двох можливих ситуацій, які є тотожними, відносно своїх А-властивостей, але одночасно такими, що відрізняються у своїх В-властивостях [11, с. 33].

Поняття супервенції поділяється Чалмерсом на дві підгрупи: (1) *глобальна* та *локальна* супервенція: в залежності від того, чи ми розглядаємо «ситуації», про які йдеться, у якості індивідів, чи окремих

світів; (2) *логічна та природна супервенція*: в залежності від того, як ми інтерпретуємо поняття можливості [там само].

Локальна та глобальна супервенція. *Локальна супервенція: В-властивості локально залежать від (supervene locally on) А-властивостей, якщо А-властивості індивіда визначають В-властивості цього індивіда – тобто, якщо два будь-яких можливих індивіда, які виконують однакові А-властивості, виконують однакові В-властивості.*

Наприклад, форма локально залежить від фізичних властивостей: будь-які два об'єкта з однаковими фізичними властивостями необхідно будуть мати однакову форму. (В цілому, локальна залежність (supervenience) властивості від фізичного не діє, якщо ця властивість є якимсь чином залежною від контексту – тобто, якщо володіння об'єктом цією властивістю залежить (depends on) не тільки від фізичної будови цього об'єкта, але й також від його середовища та історії.)

Глобальна супервенція: В-властивості глобально залежать від (supervene globally on) А-властивостей, якщо А-факти стосовно цілого світу визначають В-факти: тобто, якщо немає двох можливих світів, які є тотожними відносно своїх А-властивостей, але такими, що відрізняються відносно своїх В-властивостей. Світ тут розуміється в якості цілого всесвіту; можливі різні світи відповідають можливим способам, якими всесвіт міг би бути [11, с. 34].

Логічна та природна супервенція. Згідно з Чалмерсом, «більш важливою відмінністю є відмінність між логічною (чи концептуальною) супервенцією, та простою природною (чи номічною або емпіричною) супервенцією» [там само].

Логічна супервенція: В-властивості логічно залежать від (supervene logically on) А-властивостей, якщо немає таких двох логічно можливих ситуацій, що є тотожними відносно своїх А-властивостей, але відмінними відносно своїх В-властивостей.

За Чалмерсом, про логічну супервенцію «можна приблизно думати як про можливість у найширшому сенсі, яка грубо відповідає ймовірності, цілком не обмеженої законами нашого світу. Корисно думати про логічно можливий світ, як про світ, який було б під силу створити Богу (гіпотетично!), якби він так захотів» [11, с. 35].

На глобальному рівні, біологічні властивості логічно залежать від фізичних властивостей. Навіть Бог не міг би створити світ, який є фізично тотожний нашому, але біологічно відмінний. (Наприклад, якщо є живий кенгуру у цьому світі, тоді будь-який світ, який є фізично тотожний цьому світові буде містити фізично тотожного кенгуру, і цей

кенгуру буде автоматично живим [11, с. 35].)

В цілому, коли *В-властивості логічно залежать від А-властивостей*, ми можемо сказати, що *А-факти тягнуть за собою В-факти*, де один факт тягне за собою інший факт, якщо логічно є неможливим для першого мати місце без другого. В певному смислі, коли логічна супервенція має місце, все, що потрібно для існування В-фактів, такими як вони є — це існування А-фактів, такими як вони є.

Природна супервенція: В-властивості природно залежать від (supervene naturally on) А-властивостей, якщо будь-які дві природно можливі ситуації з однаковими А-властивостями мають однакові В-властивості.

Природно можлива ситуація — це ситуація, яка могла б дійсно зустрічатися в природі, без порушення будь-яких природних законів. Це є значно сильнішим обмеженням, ніж проста логічна можливість. Про природно можливу ситуацію можна говорити як про реальну емпіричну можливість — природно можлива ситуація могла б виникати у реальному світі за правильних умов. Ці умови включають не тільки реальні ситуації, але й контрфактичні ситуації, які могли б виникати у світовій історії, якщо б граничні умови були різними, чи такими, які могли б виникати в майбутньому, в залежності від того (depending on), як йдуть справи. Наприклад, хмарочос висотою в мілью майже напевно природно можливий, навіть, якщо ніякий з них не був побудований. Є навіть природно можливим (хоча й надто неправдоподібним), що мавпа могла б надрукувати Гамлета. Можна також думати про природно можливу ситуацію, як про таку ситуацію, яка відповідає законам природи нашого світу. З цієї причини, природна можливість інколи називається номічною чи номологічною можливістю (від грецького терміну *nomos* — закон) [11, с. 36-37].

Існує велика кількість логічно можливих ситуацій, які не є природно можливими — наприклад такі, що порушують закони природи (всесвіт без гравітації, чи з різними величинами фундаментальних констант. Наукова фантастика надає багато ситуацій подібного роду, як-от антигравітаційні прилади та вічні двигуни. Ці прилади легко уявити, але більшість з них, напевно, ніколи не стануть існувати в нашому світі). Але будь-яка ситуація, яка є природно можливою, буде й логічно можливою [11, с. 37].

Природна супервенція має місце, коли серед всіх природно можливих ситуацій, ситуації з однаковим розподілом А-властивостей мають однаковий розподіл В-властивостей: тобто, коли *А-факти про ситуацію природно роблять необхідними В-факти*.

Чалмерс стверджує, що логічна супервенція тягне за собою природну супервенцію:

Якщо будь-які дві логічно можливі ситуації з однаковими А-властивостями мають однакові В-властивості, то будь-які дві природно можливі ситуації також будуть їх мати. Здається дуже ймовірним, що свідомість є природно залежною від (is naturally supervenient on) фізичних властивостей, локально чи глобально, оскільки в природному світі будь-які дві фізично ідентичні істоти матимуть якісно тождісні досвіди. Однак, абсолютно неясно, чи свідомість є логічно залежною (is logically supervenient on) від фізичного [там само].

Отже, на думку Чалмерса, свідомість саме природно, але не логічно залежить від фізичного, оскільки необхідний зв'язок між фізичною структурою та досвідом забезпечується тільки законами природи, а не будь-якою логічною чи концептуальною силою.

Супервенція та матеріалізм. Логічна та природна супервенція мають досить різні наслідки для онтології. Якщо В-властивості логічно залежать від А-властивостей, то одного разу Бог (гіпотетично) створює світ з певними А-фактами, — В-факти з'являються безкоштовно як автоматичний наслідок. Однак, якщо В-властивості лише природно залежать від А-властивостей, то, переконавшись у А-фактах, Бог має зробити більше роботи для того, щоб переконатися в В-фактах: він має переконатися у тому, що існує закон, який співвідносить А-факти та В-факти. (Чалмерс запозичує цей образ у Кріпке.) Як тільки цей закон вступає в дію, відповідні А-факти автоматично приносять з собою В-факти; але можна було б, в принципі, мати ситуацію, коли вони не роблять цього [11, с. 38]. В цілому, якщо в нашому світі В-властивості лише природно залежать від А-властивостей, тоді міг би бути світ, у якому наші А-факти мають місце без В-фактів. В-факти є чимось, що виходить за рамки А-фактів, а їх виконання (satisfaction) вказує на те, що у світі є щось нове [11, с. 41].

Логічна супервенція та редуکتивне пояснення. На думку Чалмерса, природний феномен є редуکتивно пояснюваним в термінах деяких низькорівневих властивостей саме тоді, коли він є логічно залежним від цих властивостей. Він є редуکتивно пояснюваним в термінах фізичних властивостей — чи просто «редуктивно пояснюваний» — коли він є логічно залежним від фізичного. Якщо говорити більш детально: *будь-який природний феномен є редуکتивно пояснюваним в термінах деяких низькорівневих властивостей, якщо властивість, що виконується цим феноменом, є глобально логічно залежною від обговорюваних низькорівневих властивостей.*

Якщо властивість, що виконується феноменом, не в змозі логічно залежати від деяких низькорівневих властивостей, то, при наявності будь-якого низькорівневого пояснення цих властивостей, завжди буде додаткове питання без відповіді: чому цей низькорівневий процес супроводжується цим феноменом? Редуктивне пояснення потребує такого виду аналізу обговорюваного поняття, при якому низькорівневі факти тягнуть за собою виконання цього аналізу. Тому, редуктивне пояснення потребує відношення логічної супервенції. (Наприклад, саме завдяки тому, що розмноження є логічно залежним від низькорівневих фактів, воно є редуктивно пояснюваним у термінах цих фактів [11, с. 48].)

На думку Чалмерса, «редуктивне пояснення не є необхідно таким поясненням, що прояснює (an illuminating explanation). Скоріше, редуктивне пояснення є таким поясненням, що усуває загадку» [там само].

Тому, якщо логічна супервенція зазнає невдачі, тоді зазнає невдачі й будь-яке редуктивне пояснення, навіть якщо ми занадто впевнені у тому, що вважається за пояснення. Також важливим є те, що логічна супервенція усуває будь-яку залишкову метафізичну загадку про високорівневий феномен, через редукування будь-якої грубості в цьому феномені до грубості в низькорівневих фактах. Якщо логічна супервенція має місце, то певний вид редуктивного пояснення можливий [11, с. 50]. Чалмерс зазначає, що «доти, доки феномен є глобально залежним (is globally supervenient), він буде редуктивно пояснюваний в термінах певних низькорівневих фактів, навіть якщо вони є широко поширеними у просторі та часі» [11, с. 51].

4. Зомбі та зомбійний світ

Філософські зомбі¹² — це «істоти», які діють в уявних експериментах, поведінка яких зовнішньо нічим не відрізняється від поведінки людей. Зомбі не гірше останніх орієнтуються в просторі та часі, їздять на автомобілях, обідають в ресторанах, ведуть бесіду на будь-які теми, включно з філософськими, приймають рішення в Парламенті, навчають інших та здійснюють моральні акти. Однак, при цьому всьому, зомбі:

- (1) нічого не усвідомлюють: не володіють свідомим досвідом (за Недом Блоком);
- (2) нічого не розуміють: у них відсутня інтенціональність (за Джо-

ном Сьорлем);

- (3) не володіють самосвідомістю: «бути зомбі — значить не усвідомлювати свого буття» (за Робертом Кірком).

Всі ці характеристики надають проблематиці зомбі свідоглядний статус, піднімаючи при цьому таке скептичне питання: «Навіщо людині свідомість?» [13, с. 5-6].

У четвертій главі «Свідомого розуму» Девід Чалмерс формулює головний аргумент проти матеріалізму (та, можна сказати, редуктивного пояснення загалом) на основі невдачі логічної супервенції. Цей аргумент виглядає так:

- (1) У нашому світі існують свідомі досвіди.
- (2) Є логічно можливий світ, фізично тотожний нашому, в якому позитивні факти стосовно свідомості, які мають місце в нашому світі, там не існують.
- (3) Отже, факти відносно свідомості є додатковими фактами про наш світ та такими, які виходять за рамки фізичних фактів.
- (4) Значить, матеріалізм хибний [11, с. 123].

На нашу думку, цей аргумент можна також з упевненістю назвати й «аргументом зомбі»¹³. Взагалі, логічна можливість зомбі (або їх збагненність)¹⁴, згідно з Чалмерсом, є «найбільш очевидним (хоча й не єдиним способом) для того, щоб досліджувати логічну залежність (supervenience) свідомості» [11, с. 94]. Чалмерс формулює класичну формулу зомбі: «декого чи дещо, фізично тотожного мені (чи будь-якій свідомій істоті), але в якої при цьому відсутній свідомий досвід» [там само]. Також, «на глобальному рівні ми можемо розглядати логічну можливість світу зомбі: світу, фізично тотожного нашому, але в якому не існує свідомих досвідів взагалі. В такому світі, кожний — це зомбі [там само].

Говорячи далі про зомбі, Чалмерс пропонує розглянути свого зомбі-двійника (або Чалмерс-зомбі).

Ця істота (creature)¹⁵ є молекула за молекулою тотожною мені, та тотожною у всіх низькорівневих властивостях, що постулюються завершеною фізикою, але в неї цілком відсутній свідомий досвід [там само].

Крім фізичної тотожності, Чалмерс-зомбі є також і функціонально (і також психологічно) тотожним:

Він буде обробляти такий же вид інформації, реагувати подібним чином на входи, з внутрішніми конфігураціями, які є належно модифіковані, та з нерорізненою від моєї поведінкою в результаті [там само].

Але його функціонування не буде супроводжуватися ніяким феноменальним відчуттям: у нього всередині «все буде темним»¹⁶ [11, с. 95-96]. Такого роду зомбі Чалмерс називає феноменальними зомбі, на відміну від психологічних зомбі (для яких, згідно з Блоком, може бути та може і не бути «дещо, що означає поїдати своїх жертв») [11, с. 95].

Чалмерс зазначає:

Малоймовірно, що зомбі — природно можливі. В реальному світі є ймовірним, що будь-яка точна копія (герліца) мене мала би й свідомий досвід. Тому питання полягає не в тому, чи є ймовірним, що зомбі могли б існувати в нашому світі, чи навіть в тому, що ідея точної копії зомбі є природною ідеєю: питання полягає саме в тому, чи поняття зомбі є концептуально узгодженим [11, с. 96].

Саме несуперечливий опис цієї узгодженої ситуації є важливим, а не власне емпірична можливість. На його думку, кожний є спроможним збагнути цю можливість. І отже, якщо зомбі є логічно можливими, то логічна залежність (supervenience) свідомості за фізичним зазнає невдачі [11, с. 96-97]. І як наслідок, це приводить до краху редуктивного пояснення свідомості.

5. У пошуках нередуктивної теорії

Як вже було вище зазначено, Девід Чалмерс, констатуючи загадковість проблеми свідомості, все ж не полишає спроб знаходження способу її вирішення. Оскільки редукціоністські (фізикалістські, функціоналістські) теорії та методи показали свою неспроможність на шляху до цього, то варто спробувати знайти вихід з цієї проблеми саме в розробленні нередуктивної теорії свідомості, що «базується на принципах структурної узгодженості й організаційної незмінності»¹⁷ та на двохаспектному погляді на інформацію» [6, с. 122].

Ці принципи мають сказати нам, якого роду фізичні системи будуть мати асоціативний досвід, і стосовно цих систем вони мають сказати нам, якого роду фізичні властивості мають відношення до виникнення досвіду і породження якого саме виду досвіду ми маємо очікувати від тієї чи тієї фізичної системи [6, с. 140].

Чалмерс починає з того, що ми повинні прийняти свідомість (досвід) як «дещо фундаментальне» [6, с. 136]. Аргументація засновується на прикладах з історії фізики, коли, наприклад, дещо фізичне має взятися у якості фундаментального. Трапляється це тоді, коли якісь сутності (прийняті в якості базових) не можуть бути пояснені в термінах чогось простішого. Навпаки, їх беруть як базові, а потім розробляють теорію щодо того, як вони співвідносяться з усім іншим у світі. Наприклад, як це у дев'ятнадцятому столітті зробив Максвелл, запровадивши електромагнітний заряд та електромагнітні сили в якості нових фундаментальних компонентів фізичної теорії, що, у свою чергу, розширило онтологію фізики [там само]. Тому, на думку Чалмерса, для подальшого успіху в поясненні свідомості, теорія свідомості повинна вимагати додання чогось фундаментального до нашої онтології, оскільки у фізичній теорії все є сумісним з відсутністю свідомості. Отже, для початку розбудови теорії свідомості ми маємо взяти сам досвід як фундаментальну характеристику світу, поруч з масою, зарядом і простором-часом.

Де існує фундаментальна властивість, там є і фундаментальні закони. Нередуктивна теорія досвіду повинна додати нові принципи до апарату базових законів природи. Оскільки фізична теорія є каузально закритою, то ці психофізичні закони будуть додатком до фізичної теорії. Фізична теорія дає теорію фізичних процесів, а психофізична теорія говорить, яким чином ці процеси породжують досвід і яким чином вони є залежними від цих процесів. (Позиція, яка приймає досвід за щось фундаментальне, в принципі зводить нанівець головне онтологічне питання, пов'язане зі свідомістю, а саме «Чому досвід взагалі існує?». Але в цьому випадку, Чалмерс заявляє, що фізична теорія, говорячи про фундаментальні характеристики світу, також нам не відповідає на питання, на кшталт «Чому існує матерія?». Вона приймає її за базову характеристику, яку не можна пояснити у більш простих термінах. Те ж саме стосується й теорії досвіду [6, с. 138].)

Свою позицію Чалмерс відносить до різновиду дуалізму, оскільки вона постулює базові властивості у додаток до властивостей, що залучає фізика. Але, згідно з ним, «ця версія дуалізму є нешкідливою, повністю сумісною з науковим поглядом на світ», оскільки «ніщо у цьому підході не суперечить будь-чому у фізичній теорії; нам просто потрібно додати деякі з'єднувальні принципи, аби пояснити як досвід виникає з фізичних процесів». Через те, що «загальна структура цієї позиції повністю натуралістична, оскільки вона стверджує, що, зрештою, Всесвіт зводиться до сітки базових сутностей, які підпорядковуються простим

правилам, і що зрештою може існувати теорія свідомості, сформульована у термінах таких законів», то Чалмерс пропонує і відповідну їй назву, а саме натуралістичний дуалізм [там само].

Девід Чалмерс пов'язує натуралістичний дуалізм більше з фізичною теорією, ніж з біологічною, оскільки перша, на його думку, на відміну від другої, має справу з фундаментальними сутностями. (На наш погляд, цей підхід є дещо суперечливим, оскільки біологічна теорія також має справу з таким принципом, як еволюція, який можна сміливо зарахувати до фундаментальних принципів живого світу.) Але він, в свою чергу визнає, що незважаючи на розповсюдження на теорію свідомості таких принципів, що супроводжують закони фізики, як от простота, елегантність та навіть краса, «через неможливість проведення незаперечних інтерсуб'єктивних експериментальних тестів, такі теорії завжди будуть зберігати елемент спекуляції, відсутній в інших наукових теоріях» [там само].

Отже, декілька слів треба сказати про самі ці психофізичні принципи. Перші два з них є небазовими принципами — це систематичні зв'язки між обробкою інформації та досвідом на відносно високому рівні. Останній принцип — це кандидат на роль базового принципу, який може стати наріжним каменем фундаментальної теорії свідомості.

Принцип структурної узгодженості. Це принцип узгодженості між структурою свідомості та структурою сприймання. Цей принцип віддзеркалює той центральний факт, що навіть якщо когнітивні процеси концептуально не тягнуть за собою фактів про свідомий досвід, свідомість і пізнання не протікають вільно одне від одного, а тісно узгоджуються. Тобто існує свого роду ізоморфізм між структурою досвіду та структурою сприймання. Він не є логічно необхідним принципом, бо, зрештою, ми можемо уявити, що весь процес обробки інформації відбувається без будь-якого досвіду взагалі, проте цей принцип є сильним і відомим обмеженням психофізичного зв'язку.

Принцип структурної узгодженості передбачає дуже корисний вид опосередкованого пояснення досвіду у термінах фізичних процесів. Якщо ми приймаємо принцип узгодженості, то найбільш прямим фізичним корелятом свідомості буде сприймання. Якщо ми приймемо принцип узгодженості, у нас будуть усі підстави вважати, що процеси, які пояснюють сприймання, будуть разом з тим і частиною основи свідомості [6, с. 140-144].

Принцип організаційної незмінності. Цей принцип стверджує, що у будь-яких двох систем з однаковою дрібномодульною функціональною організацією буде якісно однаковий досвід:

Якщо каузальні схеми нейронної організації було б продубльовано, наприклад, у кремнії, з кремнієвим чипом для кожного нейрону і з тими ж самими схемами взаємодії, то виникли б ті ж самі переживання. Згідно з цим принципом, для появи досвіду важливим є не конкретний фізичний склад системи, а абстрактна схема каузальної взаємодії між її компонентами. Єдині фізичні властивості, що безпосередньо стосуються появи досвіду, — це організаційні властивості [6, с. 144-146].

Двохаспектна теорія інформації. Два попередніх принципи були базовими. Вони залучають поняття високого рівня, як-от «сприймання» та «організація», а отже, перебувають не на тому рівні, щоб встановлювати фундаментальні закони в теорії свідомості. Для того, щоб побудувати фундаментальну теорію свідомості, потрібен саме базовий принцип.

Базовий принцип, який Чалмерс залучає в якості центрального поняття, є поняття *інформації*. Тут інформація розуміється у більш-менш такому ж сенсі як розуміє її американський математик та теоретик інформації Клод Елвуд Шеннон [17]: де є інформація, там є інформаційні стани, вбудовані в інформаційний простір. Інформаційний простір має базову структуру відношень різниці між його елементами, характеризуючи шляхи, якими різні елементи у просторі є подібними або відрізняються, можливо у складний спосіб. Інформаційний простір є абстрактним об'єктом, але, за Шенноном, ми можемо вважати інформацію фізично втіленою, коли існує простір окремих фізичних станів, відмінності між якими можуть передаватися деякими каузальними провідними шляхами. Стани, які передаються, самі можна розглядати як такі, що утворюють інформаційний простір. Слідуючи за Грегорі Бейтсоном [9], можна сказати, що фізична інформація — це різниця, яка має значення (*a difference that makes a difference*) [6, с. 146].

Двохаспектний принцип базується на спостереженні, що існує прямий ізоморфізм між певними фізично втіленими інформаційними просторами і певними феноменальними (або досвідними) інформаційними просторами. Зважаючи на такого ж роду спостереження, що увійшли до принципу структурної узгодженості, можна зазначити, що відмінності між станами, що відчуються, мають структуру, яка безпосередньо відповідає відмінностям, вбудованим у фізичні процеси; зокрема тим відмінностям, які мають значення для певних каузальних провідних шляхів, залучених до глобальної доступності та контролю. Тобто, ми маємо однаковий абстрактний інформаційний простір, вбудований у фізичні процеси та свідомий досвід. Це приводить до природної гіпотези: інформація (чи, принаймні, деяка інформація) має два основні

аспекти — фізичний та феноменальний. Згідно з Чалмерсом, це має статус базового принципу, який міг би лежати в основі та пояснювати появу досвіду з фізичного:

Досвід виникає в силу свого статусу одного з аспектів інформації, у той час як інший аспект виявляється вбудованим у фізичні процеси [там само].

Американський фізик-теоретик Джон Арчибальд Уїлер [18] припустив, що інформація є фундаментальною властивістю фізики Всесвіту. Згідно з його доктриною «все із біта» («it from bit»), закони фізики можуть бути виражені у термінах інформації, постулюючи різні стани, що породжують різні ефекти, фактично не кажучи про те, чим ці стани є. Єдине, що можна брати до уваги — це їх положення в інформаційному просторі. Якщо так, то інформація є природним кандидатом на те, щоб відігравати також певну роль у фундаментальній теорії свідомості. Таким чином, Чалмерс приходять до концепції світу, в якому інформація є дійсно фундаментальною та у якому вона має два основні аспекти, що відповідають фізичним і феноменальним властивостям. Ця концепція є досить спекулятивною, оскільки приводить до суперечливого висновку про можливість існування досвіду навіть в термостаті:

Де є проста обробка інформації, там є і простий досвід, а де складна обробка, там і складний досвід. Миша має простішу структуру інформаційної обробки, ніж людина, і тому має відповідно простіший досвід; можливо, термостат, максимально проста структура інформаційної обробки, міг би мати й максимально простий досвід? Дійсно, якщо досвід є справді фундаментальною властивістю, було б дивним, якби він виникав лише коли-не-коли; більшість фундаментальних властивостей поширені більш рівномірно [6, с. 148].

Фундаментальний зв'язок між інформацією та досвідом відкриває можливість для більш грандіозної метафізичної спекуляції стосовно природи світу, а саме того, що феноменальні властивості є внутрішнім аспектом інформації. Чалмерс наголошує на тому, що «цю метафізичну спекуляцію можливо краще ігнорувати в контексті розвитку наукової теорії, але при розгляді деяких філософських питань, вона може бути доволі перспективною» [там само].

У загальному рахунку, варто зауважити, що даний аналіз не претендує на всезагальність та вичерпність, а є тільки свого роду прелюдією до більш загального вивчення та інтерпретації філософської концепції свідомості Девіда Чалмерса, яка не обмежується проаналізо-

ваними джерелами, а представлена великою кількістю книг та статей, присвяченим цій темі.

На наше глибоке переконання, філософія є тим, що працює з очевидностями — тобто з тим, що, на перший погляд, здається навіть тривіальним та не вартим уваги. Але в цьому і є відмінність філософської думки від повсякденної, а саме — углядіти проблему там, де пересічна людина її не бачить. Філософська думка є думкою, що спотикається. Філософ не може сказати «я все зрозумів, мені все ясно» і на цьому закінчити. Це вже не буде філософія. Претендуючи на ясність та чіткість, філософська думка не може цим остаточно задовольнитися. Завжди залишається щось, що виходить за рамки, бо в цьому і є суть філософії, а саме — запитувати, все ближче підходячи до кордонів буття та свідомості, й тим самим, через відкриття все нових кордонів все більше від них віддалятися. Але, незважаючи на це, філософія повинна підкріплюватися здоровим глуздом, бо інакше вона таїть в собі перехід в суцільну спекуляцію. Здоровий глузд повинен виступати серйозним обмежувачем на шляху філософствування.

Примітки

¹Даний аналіз здійснюється на основі власного (за наукової редакції Я.В. Шрамка) перекладу програмної статті Д. Чалмерса «Facing Up to the Problem of Consciousness» 1995 року [6] та аналізу основних понять головної книги Девіда Чалмерса у сфері філософії свідомості «Свідомий розум: у пошуках фундаментальної теорії» (Chalmers D. «The Conscious Mind: In Search of Fundamental Theory») [11, с. 3-52].

²Поняття *reportability* є одним з понять психологічної свідомості та «легких проблем свідомості», яке згідно з Чалмерсом означає «спроможність звітувати про ментальні стани, чи спроможність говорити про ментальні стани, які ми наразі маємо» (лист автору від 11.02.2013). Отже, виходячи з цього, ми й обрали варіант перекладу цього поняття як «звітність», на відміну від, наприклад, М. Воронова, який переклав його як «выразимость» (див., напр.: [7, с. 332]) (українською «вимовленість, висловленність»), що є більш пов'язаним з таким поняттям як *expressibility*, аніж *reportability*.

³На нашу думку, «важка проблема свідомості», у тому конкретному смислі, в якому її постулює Девід Чалмерс у своїх програмних роботах (зокрема в [6] і [11]) є можливою тільки за умов каузальної замкнутості фізичного та неспроможності свідомості впливати на фізичні процеси. Отже, свідомість є свого роду епіфеноменом відносно останніх.

Виходячи з цього, дійсно виникає питання на кшталт «Чому свідомість (або феноменальний досвід) супроводжує фізичні процеси?», коли є дійсно логічним, що він міг би цього й не робити, оскільки ніякого впливу та ролі у фізичних процесах не становить. Але якщо, наприклад, свідомість наділила каузальною силою (що автоматично нас перенесе до сфери інтеракціонізму), то саме чалмерсівська важка проблема автоматично переходить в групу «легких» проблем свідомості, оскільки тоді її можна буде пояснити в термінах функцій. (Але, звісно, тоді виникатимуть

інші питання, наприклад, «Як щось нефізичне може впливати на фізичне?») Тому ми вважаємо, що «важка проблема свідомості» Девіда Чалмерса базується саме на епіфеноменалістській доктрині.

⁴Іноколи можна зустріти варіант перекладу виразу «the hard problem of consciousness» як «складна проблема свідомості» [5], що, на нашу думку, спотворює вихідний смисл цього поняття, оскільки Чалмерс наголошує саме на тому, що проблема свідомості є важкою (hard) для розв'язання, а не складною (complex).

⁵У російськомовній філософській традиції цей вираз перекладається зазвичай як «каково это» (див., напр.: [3], [7, с.333], [8, с.20]). Також є варіанти перекладу як «на что похоже» (див., напр.: [3]) та «что значит» (див., напр.: http://epistemology_of_science.academic.ru).

⁶Можна сказати, що тут мається на увазі аргумент від збагненності зомбі, без називання самого поняття «зомбі». Це, у свою чергу, може наштовхнути на роздум, що в самому серці «важкої проблеми» лежить логічна збагненність зомбі, і якщо довести, що зомбі не є логічно збагненні, то і, в свою чергу, важка проблема також перестає існувати (так вважають такі критики Чалмерса-зомбі як Р.Кірк та Е.Коттрелл [1, с.144]). Але Девід Чалмерс заперечує такий підхід, хоча й вказує на те, що зв'язки між «важкою проблемою» та логічною збагненністю зомбі є тісними, але не такими безпосередніми (листи автору від 14 та 15.08.2014).

⁷У цьому контексті Чалмерс вживає термін *mind*, який в англійській філософській літературі може мати доволі широке значення, що створює певні труднощі при перекладі. Так, в залежності від контексту, цей термін може перекладатися як «свідомість» (*philosophy of mind* — філософія свідомості), чи як «розум» (*conscious mind* — свідомий розум), чи навіть як «дух» (*phenomenology of mind* — феноменологія духу). Можливі й інші варіанти перекладу, як от В.Васильєв перекладає це поняття як «ментальне» (див., напр.: [8, с.28]). На нашу думку, виходячи з наявного контексту вживання цього поняття Чалмерсом при розгляді «two concepts of mind», його варто передавати саме терміном *психіка*.

⁸Поняття *learning*, загалом, має два смисли й, як наслідок, може перекладатися двояко: (1) як *навчання*, що означає спільну діяльність педагога і дитини, орієнтовану на засвоєння знань, умінь і навичок, способів пізнавальної діяльності та (2) як *научіння*, що характеризується у підручниках як стійка зміна фізичної і психічної діяльності (поведінки), котра виникає завдяки попередній діяльності (чи поведінці). Д. Чалмерс зазначає, що «для пояснення научіння нам потрібно пояснити спосіб, у який поведінкові здатності системи змінюються, враховуючи інформацію з навколишнього середовища та шлях, яким нова інформація може бути застосована задля пристосування дій системи до її навколишнього середовища» [6, с.126]. Як видно, Чалмерс також пов'язує це поняття з поведінковими здатностями людини, а не з педагогічним процесом між учнем та вчителем, тому це поняття має перекладатися саме як «научіння» (рос. «научение»), а не «навчання», як, наприклад, пропонує В.Васильєв [8, с.21].

⁹В російській традиції це поняття перекладається зазвичай як «осведомленность» (українською «усвідомленість»). Варто зазначити, що в англійській повсякденній мові термін *awareness* часто вживається у смислі *consciousness*. Але Чалмерс свідомо розрізнив ці поняття, надавши їм різний технічний смисл. Тому, *awareness* є поняттям, що уособлює психологічну свідомість, та яке є загалом пояснюваним функціональним чином; а, у свою чергу, *consciousness* — це поняття, яке виходить за рамки функціонального пояснення. Близьке чалмерсівському розрізненню «свідомості» та «сприймання» є розрізнення Д-свідомості (свідомість доступу) та Ф-свідомості (феноменальна свідомість), запропоноване американ-

ським філософом Н. Блоком у статті 1995 року «Стосовно плутанини про функцію свідомості» («On a confusion about a function of consciousness») [10]. Також, за словами самого Чалмерса, «поняття Блока про свідомість достує добре відповідає поняттю про сприймання» [11, с. 29]. Отже, це може слугувати додатковою ілюстрацією кращого розуміння цього розрізнення.

¹⁰ *Супервенція* (supervenience) — термін, що має різні смислові відтінки, залежні від контексту. Певною мірою його можна інтерпретувати як «залежність», «випливання», «відповідність», «слідування», що і робить В. Васильєв [2], коли інтерпретує «логічну супервертність» як «логічне слідування одного з іншого, що має місце, наприклад, між законами хімії і фізики» [2, с. 177]. Крім того, супервенція може тлумачитися як «надвідповідність», як пропонує Д. Сепетий (див., напр.: [4]).

Хоча найкращим синонімом цього поняття для філософії свідомості Чалмерса є поняття «залежність» (dependence) (лист автору від 12.08.2014), ми вважаємо, що варто перекладати поняття *supervenience* шляхом прямого запозичення, а саме як «супервенція». Причина полягає в тому, що, по-перше, між поняттями *supervenience* та *dependence* існує ряд ключових відмінностей, а саме: *supervenience* є суто технічним терміном та таким, що вживається виключно у філософському колі, в той час як *dependence* — це повсякденне поняття. Також, варто зазначити, що поняття *dependence* має відношення онтологічної першості, яка, у свою чергу відсутня в понятті *supervenience*. Наприклад, залежність (supervenience) В-властивостей від А-властивостей не гарантує того, що А-властивості є онтологічно першими відносно В-властивостей (<http://plato.stanford.edu/entries/supervenience/>).

По-друге, поряд з поняттям *supervenience* Чалмерс систематично використовує і поняття *dependence*. Тому, у зв'язку з вищевказаним та задля уникнення прямого ототожнення вищезгаданих понять, перекладу мають піддаватися, в основному, лише такі дієслівні похідні поняття *supervenience*, як *supervene on (upon)* та інші, та перекладатися як «залежні від», при паралельному зазначенні в дужках оригінального терміну, та з приміткою, яка б роз'яснювала, якого саме типу є ця залежність. Хоча іноді перекладу може піддаватися і поняття *supervenience*, наприклад, як показано вище.

¹¹ Важливо уточнити, що саме мається на увазі, коли говориться про «фізичне». Френк Джексон подає приклад значення, що ховається за вживанням цього поняття:

Є безперечним те, що фізичні, хімічні та біологічні науки забезпечили нас багатою інформацією про світ, в якому ми живемо та про нас самих. Я буду використовувати назву (label) «фізична інформація» для цього виду інформації та всього, що пов'язано з нею. Наприклад, медик-науковець говорить мені достатньо про процеси, що проходять у моїй нервовій системі, і про те, як вони співвідносяться з подіями в світі навколо мене, з тим, що сталося в минулому, чи з тим, що ймовірно станеться в майбутньому, чи з тим, що стається з іншими подібними й неподібними організмами і таке інше, він чи вона говорить мені — якщо я достатньо розумний для того, щоб належно все це скомпонувати — про те, що часто називається функціональною роллю цих станів у мені (і в організмах взагалі в подібних випадках). Цю інформацію та її подібну, я також називаю «фізичним» [16, с. 127].

¹² Образи філософських зомбі інспіровані переважно голівудськими та гаїтянськими зомбі. Голівудський зомбі — це щось схоже на реанімований труп із фільмів жахів (B-movies), який по відношенню до людини поводить себе агресивно, пожираючи її плоть. Цьому образу вже більше семидесяти років, починаючи з прокату першого фільму («Білі зомбі», 1933 рік). Щорічно цей образ обростає нюансами через появу десятків нових фільмів жахів про зомбі. Гаїтянський зомбі —

істота, яка управляється чужою волею і/чи залишена без душі завдяки зомбіфікації — процедури заклинання чи прийняття зілля [1, с. 129]. Образ голівудського та гаїтянського зомбі чітко прослідковується в уявних експериментах Роберта Кірка.

Варто зазначити, що слово «філософські зомбі» має ще одне курйозне значення, а саме, — це зомбі, які обговорюють філософські теми.

¹³У проблематиці зомбі важливі два аргументи: аргумент зомбі та аргумент збагненності зомбі: Аргумент зомбі:

- (1) Якщо зомбі можливі, то деяка теорія свідомості є хибною;
- (2) Зомбі можливі;
- (3) Значить, ця теорія свідомості є хибною [1].

Аргумент збагненності зомбі:

- (1) Зомбі є збагненними;
- (2) Все, що є збагненним — можливе;
- (3) Значить, зомбі є можливими
(див., напр.: [<http://plato.stanford.edu/entries/zombies/>]).

¹⁴В російській традиції поняття *conceivability* прийнято перекладати зазвичай як «представимість» чи «мыслимость», хоча для цих понять існують прямі відповідники, як-от «imaginability» та «thinkability». Тому, незважаючи на те, що загалом ці поняття досить близькі за значенням, для того, щоб внести певну ясність в їх розуміння та уникнути певної плутанини з їх перекладом та вживанням, варто знайти більш точний відповідник цього поняття як в українській, так і російській мовах. На нашу думку, таким відповідником є слово «збагненність» чи «осягнення» (російською, відповідно, — «постижимость»).

¹⁵У перекладі Васильєва «тварь» [8, с. 127].

¹⁶На нашу думку, якщо у функціонального двійника буде така ж високорівнева обробка інформації, то в силу того, що «інформація є фундаментальною відносно фізики нашого світу», а світ зомбі є фізично тотожний нашому, то завдяки двох-аспектному погляду на інформацію, а саме, «там, де є проста обробка інформації, там є і простий досвід, а де складна обробка — там і складний досвід», то, як наслідок, зомбі матиме такий же феноменальний досвід. Але, згідно з Чалмерсом, «фундаментальні закони у зомбійному світі є відмінними від нашого, як і психофізичні закони, що мають місце у нашому світі не мають місця у світі зомбі». А «зв'язок між інформацією та свідомістю є психофізичним зв'язком у нашому світі, який не має місця в зомбійному» (листи автору від 14 та 15.08.2014).

¹⁷Переклад понять «the principle of structural coherence» та «the principle of organizational invariance» є дещо відмінним від російської традиції, де зазвичай терміни *coherence* та *invariance* постають у вигляді прямих запозичень: «когерентність» та «инвариантность». На нашу думку, правильнішими їх відповідниками є «узгодженість» та «незмінність».

Література

- [1] Алексеев А.Ю. Определение философских зомби // Философские науки. — 2008. — № 2. — С. 126-149.

- [2] *Васильев В.В.* Трудная проблема сознания. — М.: Прогресс-Традиция, 2009.
- [3] *Нагель Т.* Каково быть летучей мышью? // Глаз разума / Под ред. Д. Хофштадтера, Д. Деннета. — Самара: Бахрах-М, 2003.
- [4] *Сенетий Д.* Три найвпливовіші аргументи проти матеріалізму у сучасній філософії свідомості // Наука. Релігія. Суспільство. — Донецьк, 2013. — № 4(26). — С. 75-82.
- [5] *Синиця А.* Еволюція уявлень про психофізичну проблему в аналітичній філософії свідомості // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Філософські науки. — 2013. — № 750. — С. 64-69.
- [6] *Чалмерс Д.* Лицем до лица з проблемою свідомості // Актуальні проблеми духовності. — Кривий Ріг, 2013. — Вип. 14. — С. 121-152.
- [7] *Чалмерс Д.* Навстречу проблеме сознания // Историко-философский альманах. — Выпуск 3. — М.: Современные тетради, 2010. — С. 331-359.
- [8] *Чалмерс Д.* Сознаний ум. В поисках фундаментальной теории. — М.: УРСС: ЛИБРОКОМ, 2013.
- [9] *Bateson G.* Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology. — Chicago, Illinois: University of Chicago Press, 1972.
- [10] *Block N.* On a Confusion about a Function of Consciousness // The Nature of Consciousness / Ed. by N. Block, O. Flanagan, G. Guzuldere. — Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997.
- [11] *Chalmers D.* Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory. — Oxford: Oxford University Press, 1996.
- [12] *Grim P.* Philosophy of Mind: Brains, Consciousness, and Thinking Machines. Parts I and 2. — The Teaching Company, 2008. — P. 1.
- [13] *Kirk R.* Zombies vs materialists // Aristotelian Society Supplement. — 1974. — Vol. 48. — С. 135-152.
- [14] *Nagel T.* What Is It Like to Be a Bat? // The Nature of Consciousness / Ed. by N. Block, O. Flanagan, G. Guzuldere. — Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997.

- [15] *Jackendoff R.* Consciousness and the Computational Mind. — Cambridge, MA: MIT Press, 1987.
- [16] *Jackson F.* Epiphenomenal Qualia. The Philosophical Quarterly. — 1982. — Vol. 32. — No. 127. — С. 127-136.
- [17] *Shannon C.E.* A mathematical theory of communication // Bell Systems Technical Journal. — 1948. — № 27. — С. 379-423.
- [18] *Wheeler J.A.* Information, physics, quantum: The search for links // Complexity, Entropy, and the Physics of Information. — Redwood City, C: Addison-Wesley, 1990. — С. 3-27.

Надійшла до редакції 4 вересня 2014 р.